

TARİHİN TANIĞI BİR ŞAİR: BAYBURTLU ZİHNİ

Gülhan ATNUR

Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
gatnur@atauni.edu.tr

Geliş Tarihi: 2017.03.10

Kabul Tarihi: 2017.04.03

Öz

Bayburtlu Zihni, III. Selim (1789-1807)'in saltanatında doğmuş, II. Mahmut (1808-1839) ve Sultan Abdulmecit (1839-1861) gibi hem önemli reformlar yapan hem de Osmanlı Devletinin büyük savaşlarının cereyan ettiği padişahların zamanında eserlerini vermiş bir şair ve yazardır. Bazı eserlerinde yaşadığı dönemin olaylarına ışık tutması, hem klasik Türk edebiyatı hem de halk edebiyatı alanındaki meslektaşlarından Zihni'yi farklı kılan özelliktir.

Bir şairin/yazarın kaleme aldığı eserde tarihi olaylara/kişilere değinmesi, sosyal ve ekonomik çalkantıları ele alması sanat açısından zorunluluk değildir. Fakat Türk halk şiirinde -özellikle destan türünde- bunun yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Hele de 19. yüzyıl saz şairleri devletin aksayan yönlerini, kaybedilen savaşların sebeplerini, yapılan reformları ele almakta çok başarılıdırlar. Bayburtlu Zihni de şiirlerinde döneminin olaylarına yer veren şairlerdendir.

Bu makalede Bayburtlu Zihni'nin Sergüzeştname adlı eserinde yer alan, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi hakkındaki Hart Destanı; 1840'ta Suriye'nin Mehmet Ali Paşa'dan geri alınmasıyla ilgili olan Akkâ Destanı ile Kırım Harbi sırasında 1853'teki Sinop Deniz Felaketi'nin anlatıldığı Sinop Destanı tarihin tanıklığında ele alınacak ve tahlil edilecektir.

Anahtar Sözcükler: Bayburtlu Zihni, halk şiiri, destan, tarih, savaş.

A Poet Whom the History Witnessed: Bayburtlu Zihni

Abstract

Bayburtlu Zihni is a poet and author who was born during the reign of Selim III (1789-1807), and produced his works during significant reformers namely Mahmut II (1808-1839) and Sultan Abdulmecid (1839-1861) during whose reigns great wars of Ottoman Empire broke out. The fact that he reflected the incidents of his time made Bayburtlu Zihni a different author than his colleagues both in classical Turkish literature and folk literature.

It is not compulsory for art that a poet/an author should touch upon in his works historical incidents/figures, or deal with social and economic upheavals. However, it can be mentioned that this situation is common in Turkish folk poetry –especially in the type of epic. Above all, 19th century minstrels were very successful at touching upon the defective points of the state, the reasons of the lost wars and the reforms that were carried out. Bayburtlu Zihni is one of the poets who reflected the incidents of his period in his poetry.

In this paper, Hart Epic about 1828-1829 Russo-Turkish War, Akkâ Epic about the reclamation of Syria from Mehmet Ali Pasha in 1840 and Sinop epic in which Maritime Disaster in Sinop in 1853 during Crimean War all of which took place in Bayburtlu Zihni's *Sergüzeştname* will be analyzed and discussed with the evidence from history.

Key Words: Bayburtlu Zihni, folk poetry, epic, history, war.

Giriş

Bayburtlu Zihni (1212/1797 – 1277/1860)¹ edebiyatımızda hakkında yapılan çalışmaların sınırlı kaldığı şairlerimizden biridir. Z. Fahri Fındıkoğlu, Saim Sakaoğlu, M. Okan Baba, Nazire Erbay'ın çalışmaları Zihni'yi tanımamız açısından değerli eserlerdir. Fakat Zihni'nin birçok yönüyle başka çalışmalara da konu edilmesi gerekmektedir.

Bayburtlu Zihni'nin *Sergüzeştname*'si, *Divan*'ı ve *Hikâye-i Garibe*'si onun çok yönlü edebi şahsiyetini ortaya çıkaracak kuvvette eserlerdir. Hem klasik Türk edebiyatının hem de halk edebiyatının müşterek şairi olan Zihni, şiirlerinde aruzu da heceyi de başarıyla kullansa da şöhretini heceyle yazdıklarına borçludur. Onun klasik Türk edebiyatı temsilcilerinde çok da rastlanmayan özelliği, eserlerinde toplumsal ve sosyal problemlere sıklıkla yer vermesidir.

Zihni'nin eserlerini incelediğimizde onun tarihe tanıklık ettiğini, tarihi olayları kendi perspektifinden yorumladığını görürüz. II. Mahmut dönemindeki kıyafet nizamnamesi (1828) ile önce askerlerin daha sonra da memurların (1829) fes giymeleri zorunlu hale gelmiştir. Bu reform Bayburtlu Zihni'nin şiirine de yansımıştır. Fes inkılabını büyük bir coşkuyla karşılayan Zihni bu konuda iki gazel yazdığı gibi, diğer şiirlerinde de festen bahsetmekte, fesin kullanılmasını desteklemekte, şiiri propagandanın bir aracı olarak kullanmaktadır (Erbay 2014: 303-304).

Tanzimat'ın ilanı da şairin şiir yazdığı konulardandır ve bu tür reformlarla ilgili olanlar genelde aruzladır. Zihni'nin en dikkat çekici şiirleri destan şeklinde, heceyle yazılmış, Osmanlı Devletinin tarihinde çok önemli yere sahip olan savaşlardır. *Sergüzeştname*'de 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi hakkındaki Hart Destanı; Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ile olan ve uzun süre devam eden, 1840'ta Suriye'nin geri alınmasıyla son bulan savaşın anlatıldığı Akkâ Destanı ile Kırım Harbi sırasında Rusların 1853'te Sinop'taki Türk filosunu yok ettikleri ve şehrin de yanmasına yol açtıkları savaşın anlatıldığı Sinop Destanı bunlardandır. Zihni bu destanlarında zaman zaman şiire mahsus lirizme yer vermişse de daha çok tarihi olayları anlatma, bunlar karşısında devletten ve halktan taraf olma yoluna gitmiştir.

¹ Şairin doğum ve ölüm tarihleriyle ilgili yeni bilgiler için bk. Yunus Özger, "Bayburtlu Şair Zihni'nin Ölümü ve Tereke Defteri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (26), 2004, 211-225; M. Yasin Taşkesenlioğlu, "Bayburtlu Zihni *Sergüzeştname*sinin Tarihi Niteliği Hakkında Bazı Tedkikler", *Tarihi ve Kültürü ile XIX. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu*, Bayburt, 28-30 Mayıs 2014, hzl. Selcan Koçaslan, M. Yasin Taşkesenlioğlu, Kürşad Kara, Ankara, 2015, 633-652.

I. Hart Destanı

Şairin destanlarından biri 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'dir. Bu savaş onu derinden sarsmıştır. Savaşın etkilediği coğrafyalardan biri olan Bayburt, onun şiirinde "sıla" olarak bahsettiği yerdir. 21 yaşında kâtiplik göreviyle (Taşkesenlioğlu, 2014: 637) bu şehirden ayrıldıktan sonra eserlerinde burayı hep özlemle anmıştır. Aynı zamanda şair savaş sırasında Erzurum Valileri Galip (Said Mehmed) Paşa (1824-1828) ve Salih Paşa'nın (1828-1829) kâtibidir. Şair savaştan sonra Bayburt'ta gelir. Burada ne kadar kaldığı ve ne zaman ayrıldığı tam olarak söylenememektedir (Taşkesenlioğlu, 2014: 637). Fakat Bayburt'a geldiğinde yaralar henüz sarılmamış olmalı ki gördükleri üzerine söylediği, "Vardım ki yurdundan ayağ göçürmüş" mısraıyla başlayan meşhur koşması Zihni'yi Türk şiirinde ölümsüz şairlerin arasına katmıştır.

Zihni'nin Sergüzeştname adlı eserinin çeşitli yazmalarında 30 ila 40 dördlüğü bulunan, "Dâsitân-ı Muhârebe-i Karye-i Hart; Dâsitân-ı Karye-i Hart be-Muhârebe-i Rus 244; Dâsitân-ı Hart be-Muhârebe-i Russiyye 1244" başlıklarıyla yer alan şiir, 33, 40, 39 dördlüktür (Sakaoğlu 1988: 42).² Destan, 11 hecelidir ve koşma şeklindedir. Bugünkü adı Aydıntepe olan yerleşim yerinin Hacı Osman Efendi öncülüğünde Ruslara karşı verdiği büyük mücadele şiirin konusunu oluşturmaktadır.

20 Mayıs 1828'de Rusların savaş ilanı ile Rumeli ve Kafkas cephelerinde iki ordu arasında amansız bir mücadele başlar. Savaşın Kafkas (Doğu) Cephesinde şunlar yaşanmıştır: General Paskeviç yönetimindeki Rus birlikleri Osmanlılara ait Anapa ve Faş (Poti) kalelerini aldıktan sonra Gümrü'de toplanır ve 10.000 asker ve 70 toplu Kars'ı ele geçirdikten sonra Erzurum'a doğru harekete geçerler. Köse Mehmet Paşa bu sırada Ahıska'ya yardıma gidince Ruslar da buraya yönelerek bölgeyi ele geçirirler. Doğu Seraskerliğine atanan Salih Paşa ilkbahardaki harekâta hazırlanırken Acaralı Ahmet Paşa'ya da Ahıska'yı kurtarma görevi verir. Fakat Ahmet Paşa Rusların Ahıska'ya yardım kuvveti gönderdiklerini görünce bu düşüncesinden vaz geçer ve Ardahan'a gelir. Ruslar da Erzurum'a yönelir; Kayınlı Muharebesi'nde Salih Paşa kuvvetleri yenilerek Erzurum'a çekilir, muharebenin bir diğer komutanı olan Hakkı Paşa ise esir düşer. 9 Temmuz 1829'da Ruslar Erzurum'u savaşmadan teslim alırlar. Salih Paşa azledilir, yerine Trabzon valisi Osman Paşa serasker olarak atanır. Rus kuvvetleri 13 Ağustos'ta Bayburt ve Sivas'a doğru ilerlemeye başlar. Osman Paşa gerilla savaşları için halkı silahlandırır, böylece Rus ileri harekâtını engellemeye çalışır. Fakat 12 Ekim 1829'da Bayburt Rusların eline geçer (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III. Cilt, 5. Kısım, 441-443). Bu olayla ilgili olan Hart Destanı Erzurum'un teslim olması üzerine Bayburt'un da Rusların eline geçtiğini anlatarak başlar:

² Milli Kütüphane Yz. A 9227'de Dâsitân-ı Hart be-muhârebe-i Russiyye başlığıyla s.133-139 arasındadır ve 39 dördlüktür.

Erzurum küffâra bi'at edince³
 Figâna bağlandı Bayburd diyârı
 Gülü hâre kıldı bülbülü zâre
 Soldı benefşesi gül-berk ü bârı
 Zihni, şiirde Bayburt'un ve Bayburtlunun acısını yüreğinde hisseder:
 Lâlesinin bağı hicr ile dağı
 Çok yazılar görmüş karalı ağı
 Goncanın dört yanı hâr ile bağı
 Bükülmüş servinin kadd-i nigârı

Erzurum'dan çıktı dokuz bin küffâr
 Bayburd Kal'asına doldu sebük-bâr
 Bir yere geldiler Bayburtlu yek-bâr
 Hicrete verdiler cümle karârı

Bayburt Rusların eline geçtikten sonra ahâlisinin hali perişan olmuştur. Halkın bir kısmı başka şehirlere göç etmiştir. Bu dönemde ibadethaneler kapanmış; din adamları camilerden, müderrisler medreselerden, veliler de tekkelerden uzaklaşmışlardır. Halk İslamiyet'i yaşatmak için gerekli şartları maalesef yerine getiremez olur. Zihni, Hakk'a dini ve halkı küffar elinden kurtarması için niyazda bulunarak durumu şöyle anlatır:

Cümle ahâlinin kaddi büküldü
 Her birisi köye kende döküldü
 Yüklendi gam yükü yola çekildi
 Bir bir ardı sonra turna katârı

Sabîsi sübyânı hep zâr elinden
 Câmî'ler kan ağlar küffâr elinden
 Bunların cümlesi Gaffâr elinden
 Yazılmış bozulmaz takdîr-i Bârî

Hatîbi hayretle minberde kaldı
 İmâmı mihrâbda yüz yerde kaldı
 Müezzîn minârede el serde kaldı
 Hayya-ale' l-fenâ oldu ezkârı

Müderris bu bâbda eyledi ta'cîl
 Tez etti bu sene dersleri ta'dîl
 Kemâl üzre celâl olmadan tekâmîl
 Söyündü hayâli şem'-i fenârı

³ Şiir, Sakaoğlu 1988: 110-115 alınmıştır.

Vâ'izi kürsüde eğlenmez oldu
Söylediği sözler anlanmaz oldu
Kûşe-i câmi'de dinlenmez oldu
Hâfızın Kur'ân'ı hıfzı tekrarı

Müftü müsteftîden kesti fetvâyı
Kadısı fasl etti tamam da'vâyı
Hüküm budur dedi savdı kavgâyı
Devşirip sicillin kalktı yukarı

Âbidi terk etti savm u salâtı
Zâhidi yitirdi kadr ü berâtı
Agniyâ bıraktı hacc ü zekâtı
Toptan teslim etti eldeki varı

Ne Kur'ân'ı kaldı ne kırâ'ati
Ne ezanı kaldı ne ikâmeti
Ne imamı kaldı ne cemâati
Ne talebesinin ders-i güzârı

Bayburd'da yerleşti oturdu küffâr
Hart'ın ahvâlinden oldu haberdâr
Çekti taburların ol dil-i bed-kâr
Seyr eyle hikmet-i perverdigârı

Herkeslü câmi'de namâz ederken
El kaldırıp Hakk'a niyâz ederken
Hâlıkına niyâz gâh nâz ederken
Gördüler ki Hart'a doldu küffârı

Serasker Osman Paşa halka silah dağıtmış ve Ruslara karşı gerilla savaşı başlatmıştır. Hart savunmasında halkı Ruslara karşı ayaklanmaya çağırılardan biri Hacı Osman Efendi adlı bir din âlimidir. Hacı Osman Efendi bu savaşta şehit düşmüştür ve mezarı da bir türbe haline getirilmiştir. Hakkında kesikbaş efsanesi teşekkül eden (Ünalın 2013: 96) ve Bayburt'un manevi mimarlarından biri olmaya hak kazanan Hacı Osman Efendi'yi Bayburtlu Zihni şu sözlerle över:

Hac'Osman Efendi kutb-ı zamâne
Ümmet-i Muhammed dedi bir yana
Seçilsin kıyanlar baş ile câna
Kim severse ol Hazret-i Cebbâr'ı

Cennet kapıları açıldı lâ-şek
 Bizimçün hülleler biçildi lâ-şek
 Sırât-ı müstakîm geçildi lâ-şek
 Mevlâm harâm etti gazâya nârı

Melekler leşkeri imdâda geldi
 Gör işte âlemler küşâda geldi
 Cennetler bezendi mezâda geldi
 Müşteri arayu geldi havâri

Bunca ihsân kerem izzet şehîdin
 Hesâbsız kitâbsız cennet şehîdin
 Ulemâdan evvel ruhsat şehîdin
 Şehîdi pek sever Cenâb-ı Bârî

Cenk kapısın açtı ibtidâ ol er
 Bir gazâ etti kim gazâ-yı ekber
 Oldu andan hoşnûd râzı peygamber
 Hazret oldu anın vesîle-dârı

Arıttı rûhunu Fahr-i Cihân'ın
 Şefî'-i mahşerin tuttu dâmânın
 Ta yolunda verdi baş ile cânın
 Güldürdü esbâbı çahâr-ı yârı

İbtidâ düşmândan ol döktü kanı
 Gâzîler kavlince yüceldi şânı
 Sel gibi akıttı hûn-ı düşmânı
 Sonra oldu şehîdlerin ser-dârı

Dehr içre ferîd-i ulemâdır ol
 Vâris-i ulûm-ı enbiyâdır ol
 Şimdi ser-defter-i şühedâdır ol
 Ya Rab şefâ'atin nasîb et bârî

Cânına cennetten hûrîyân geldi
 Ta'zîme ervâh-ı kudsiyân geldi
 Cennet-i a'lâda şimdi yan geldi
 Ola cümlemizin şefâ'at-kârı

Va'd etti şehîde Hazret-i Mevlâ
 Yetmiş bin kişiye şefâ'at ola
 Şübhesiz olmuştur şehîd-i a'lâ
 Üzerine indi nûr âşikâri

Bayburdlu sırâtı geçmesin kimse
Şühedâdan evvel geçmesin kimse
Cennet-i a'lâya göçmesin kimse
Evlâd u ıyâli şehîdin yârı

Hac'Osman Efendi evliyâların
Ser-defteri oldu şühedâların
Cümle eşin dostun akrabâların
Şefâ'atçisidir şübheden ârî

Hacı Osman Efendinin yanı sıra Yusuf Alemdar, Karloğlu, Sarhanzade, Hobşarlı Mustafa Efendi, Mülâzım Ali gibi kişilerin de savaş sırasında yaptıkları övülür. Onlar, kültürümüzde önemli yer tutan Hz. Ali'ye, Kahraman-ı Katil'e benzetilirler. Savaş meydanında hepsi büyük savaşçılara dönen ve birer ejderhaya benzeyen bu kişilerin isimleri tarihi kaynaklarda zikredilmez ama Bayburt'un kültür tarihindeki yerleri sağlamdır:

Hart'ta gâzîyândan Yusuf Alemdâr
Birisi Karloğlu ol merd ü hûnhâr
Abdullah Alemdâr Hak eylesin var
Hakkâ ceng ettiler Kahramân-vâri

Sarhan-zâde kahramânı göreydiz
Düşmâna saldıqça anı göreydiz
Kılıcından akan kanı göreydiz
Ona üç tuğ nasîb eyle yâ Bârî

Biri Hobşaralı Musta[fa]'fendi
Elinde asâsı ejder menendi
Sâhib-i şecâ'at ulemâ kendi
Ceng etti yâd edip Perverdigârı

Gâzînin birisi Ali Mülâzım
Hazret-i Ali'nin cengine lâzım
Cennet-i A'lâ'ya oldu mülâzım
Bir Döldül'ü noksân bir Zülfikâr'ı

Şair destanda tekrar konuyu Bayburt'un manevi mimarı Hacı Osman Efendi'ye getirir ve onun Hak huzurundaki yerini anlatmaktan kendini alıkoyamaz. Elbette kendisi de onun öğrencisi olarak iftihar eder.

Yastadır yedi kat gökler meleği
Hayfâ göçtü derler arşın direği
Rûz u şeb ederiz Hak'tan dileği
Haşre dek çekeriz bu intizârı

Şehîd olduğu gün düşme gümâna
Cennette müjdecî gitti Rıdvân'a
Şimdi ders okutur hûr u gılmâna
Melekler kuşatmış yemîn yesârı

Mezâr-ı Şerîfi ziyâret oldu
Derdli kim geldiyse ifâkat buldu
Çok ibret ehline işâret oldu
Şimdi tûtiyâdır hâk-i mezârı

Tâbibler dağıldı sefil ser-gerdân
Dershâne kan ağlar kürsiler hayrân
Anı ağlamadık kâfir müselmân
Kalmadı Bayburd'da yoktur inkârı

O zat-ı şerîfin ferâğı vardır
Kürsilerde va'zın yasağı vardır
Ders-i amm hâceler çırâğı vardır
Ednâ şekirdidir bu Zihnî zârı

II. Akkâ Destanı

Zihni iyi bir eğitim almış olmalı ki şiiirlerinden üç dörütlüğü Arapça, bir gazelini de Farsça yazabilmiştir. Onun bu dillere vukufu mesleğinde de dikkat çekmektedir. 1256 (1840)'da Ordu-yı Hümâyûn'da kâtip olur. Gözlüklü Reşid Paşa, 200 asker ve 40 kâtiple Mehmet Ali Paşa isyanını bastırmak için Akkâ'ya doğru yola çıktığında Zihni de gemidedir. (Taşkesenlioğlu 2014: 639). Sergüzeştname'deki "Derbeyân-ı Memûriyet-i Ordu-yı Hümâyûn" başlıklı şiiirinde bu deniz yolculuğunu ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Gider iken gemi urdı karaya
Taze merhem yine sardık yaraya

İki yüz 'asker idi kırk kâtip
'Akkâ'ya gitmeğe olduk râkib

Batıdan bir karayel itdi zuhûr
Öyle sandık ki biz anı nefh-i sûr

Kara kum ile yarıp toldı
Herkesiñ beñzi sarardı soldı (Milli Kütüphane Yz. A 9227/6^a)

Sergüzeştname’de bu seyahatle ilgili diğer şiir Akkâ Destanı’dır. Destanda anlatılan olay kısaca şöyledir: Osmanlı Devletinin Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile olan savaşı sırasında Beyrut, Sayda, Sur ile Akkâ, Paşa’nın ordusu tarafından işgal edilir. Mehmet Ali Paşa Suriye’yi de isteyince Batılı devletler işe karışır, 11 Ağustos 1840’ta İzzet Mehmet Paşa komutasındaki Türk, İngiliz ve Avusturya gemileri Mısır’ı topa tutarlar. Karaya çıkan askerler de Beyrut, Sayda ve Sur’u Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa’dan geri alırlar. Kasım ayında da Akkâ ele geçirilir (Karal 1994: 199-200).

Akkâ’nın ele geçirilmesiyle Gözlüklü Reşid Paşa buranın valiliğine atanır. Zihni hem onun emrindedir hem de bu dönemde daha sonra sadrazamlık yapan Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile dostluğu ilerletir. Mehmed Emin Paşa 1844’te Akkâ Kalesi Kumandanı, bir yıl sonra da Kudüs Mutasarrıfı olur. Zihni de bu sırada üç ay Kudüs Valisi Haydar Paşa’nın divan kâtipliğini yapar (Taşkesenlioğlu 2014: 640). İşte bu sebeple Bayburtlu Zihni Akkâ Savaşı’nın yakın tanığıdır. Akkâ Destanı Saim Sakaoğlu’nun incelediği nüshalarda 34, 33 ve 28 dördlüktür ve “Dâsıtân-ı Akkâ, Dâsıtân-ı Akkâ be-Muharebe-i İbrâhim Paşa” adlarıyla kaydolmuştur (Sakaoğlu 1998: 41).⁴ Akkâ Kalesiyle ilgili destan Sultan Abdülmecid’in (1839-1861) methedilmesiyle başlamaktadır.

Hazret-i Sultan Abdülmecîd Hân⁵
Zıll-ı Hudâvendi Perverdigârı
Müntehâ meskendir hümâ-yı kadri
Sidrede beslenir izz ü vekârı

Ata binse o İskender-cenâbın
Cem inânın tutar Hüsrev rikâbın
Eşheb-i lutfunun görse şitâbın
Rüstemler olurdu gâşiyedârı

Çünkü ferman etti o şâh-ı kişver
Feth-i beriyyetü’ş-Şâm’ı ser-â-ser
Denizden donanma karadan asker
Yürüdü Beyrût’a yemîn yesârı

Donanmanın Akkâ’yı İbrahim Paşanın elinden almak için düzenlediği seferle ilgili dördlükler tarihi olay anlatmaları sebebiyle lirizmden uzaktır:

İngilizle maan bizim donanma
Çıktı Akdeniz’e urs alabanda
Çözüldü yelkenler dizildi gûyâ
Bir bir ardı sıra turna katarı

⁴ Elimizdeki Milli Kütüphane nüshasında da 129-133. sayfalarda Dâsıtân-ı Akkâ be-Muharebe-i İbrâhim Paşa ismiyledir ve 34 dördlüktür.

⁵ Destan, Sakaoğlu 1988: 105-109’dan alınmıştır.

Beyrût'a bir atım barut attılar
 Ertesi Sayda'ya Sûr'a attılar
 Akkâ limânına lenger attılar
 Üç alabandalar saçtı şerârı

Sefine-i hümâyûn evvel yanaştı
 Kopuz havan gülle sağdı savaştı
 Makas salkım birbirine dolaştı
 Ateşlere yaktı burc u hisârı

Akkâ'nın başına çöktü bir duman
 Sanki Behrâm idi felekte kıran
 Adûnun başına teng oldu cihân
 Fark olunmaz oldu leyl ü nehârı

Zihni, çok sevdiği Sadrazam Mustafa Reşit Paşayı da şiirinde övmekten geri kalmaz.

Ser-asker-i Hazret-i Mustafa Paşa
 Gönderdi askeri bunda savaşa
 Ya Rab bu ne da'vâ bu ne temâşâ
 Gözler görmüş değil bu kâr ü zârı
 Destanda dönemin obüs, gülle gibi savaş malzemelerini görmek ve savaş sahnelerini canlandırmak mümkündür:

Obüsler döğdüler abûs çehreyi
 Sağdı tamam yetmiş beş bin gülleyi
 Üç buçuk saatte aldı kal'ayı
 Akkâ'nın göklere çıktı gubârı

Humbara rast geldi yandı cebhâne
 Kalmadı teslimden özge bahâne
 Selîm Paşa ile asker yan yana
 Girdiler kal'aya yatsı karârı

Akkâ'nın başına koptu kıyamet
 Mısır askerine oturdu heybet
 Sözleri bir anda şebbâz-ı şevket
 Kaf-ı şecâ'atten aldı şikârı
 Zihni, kimi zaman Akkâ'yı kendine has üslubuyla eleştirir:
 Kanla yoğrulmuş[dur] turâbın Akkâ
 İmârından çok[dur] harâbın Akkâ
 Kan dökmede vardır şitâbın Akkâ
 Hâkin tecellisi hikmet-i Bârî

Toprağın fitneli taşların kanlı
Başın kavgâlıdır gözün dumanlı
Çok yiğitler yedin ejder dehânlı
Su'âl edenlere bastın inkârı
Akkâ'nın stratejik önemine de şiirde yer verilmektedir:
Hass-ı hasîn bir kal'asın güzelden
Sana düşmen zafer bulmaz tez elden
İmârına mıstar çekmiş ezelden
Mirrih sâ'atinde ezel mi'mârı

Bir metin kal'asın yoktur akrânın
Çâre-sâz olamaz değme düşmânın
Çerdeh Tepesi'nden çoktur ziyânın
Sana havâlelik eyler her bârı

Sen bir kal'asın ki kal'a-ı hakan
Müstahkem metinsin her medhe şâyân
Yoktur senin gibi bir cennet-mekân
Çünkü sensin Arabistan kilârı

Eğerçi dünyâya çok zarârın var
Lâkin mu'tebersin ne hâberin var
Sâlih Nebi gibi peygâmberin var
Seni kabz ederler Rum'un diyarı

Akkâ alındıktan sonra hem halkının hem de esnafının özellikleri anlatırken Bayburtlu Zihni birçok şiirinde olduğu gibi hicve sarılır:

Lîkin fitne sende felâket sende
Kavgâ-yı kâl sende kıyâmet sende
Kimse bilmez nedir bu hâlet sende
Olur üç günde bir gülle bâzârı

Sende çok sakâmet emrâz-ı şettâ
Muhâlif rûzigâr vehâmed havâ
Her milletten âdem sende hüveydâ
Türk [ü] Yehud [ü] Fellâh Kıbtî-i hâr

Bezzâzları her esnâftan ziyâde
Şeytâna ders verir bey' ü şîrâda
Terzisi batakcı berberi sâde
Akkâlî kassâbı çok hilekârı

Ekmekçibaşının hâli mükedder
 Buğdası nur gibi etmeği esmer
 Unutmuş Mısır'da bırakmış meğer
 Edebi hayâyı nâmûs u ârı

Kassâbbaşı meymûn kâtibi defçi
 Hammâmcı kahveci hep entipüfçi
 Dellâl ve kayıkçı hammâlî keyfçi
 Yük sırtında duman baştan yukarı

Şair, Akkâ'yı 1799'da Napolyon Bonapart'ın liderliğindeki Fransız ordusuna karşı kahramanca savunan Cezzar Ahmet Paşa'yı (Karal 1994: 39-41; Mehmed Süreyya 1996: 205) da bu esnada anmaktan geri durmaz:

Bu sözü söylemiş ezelde pîrler
 Arslan yatağından bellidir derler
 Taht-ı ammârîdir bütün bu yerler
 Ya'nî merhûm Ahmed Paşa Cezzârı
 Sonra Akkâ'yı ayrıntılı olarak tasvir etmeye başlar:
 Bir câmi'-i şerîf eylemiş binâ
 Ne câmi' Akkâca Ka'be-i ulyâ
 Ahsen-i takvîmde Mescid-i Aksâ
 Mermer direk medresedir civârı

Bir ma'bed-i vâlâ kubbe-ı bâlâ
 Mihrâb u minberi cümleden a'lâ
 Her sımâhı bir mir'ât-ı mücellâ
 Cevher pâyesinde her bir eşcârı

Kevser ırmağını almış yanına
 Selsebil akıtmış şadırvânına
 Katresi düştükçe rahmet cânına
 Eylemiş tahsil-i rızâ-yı Bârî

Ez-cümle Abdullah Paşa bahçesi
 Susâmı sünbülü gülü goncesi
 A'lâ portakalı çok turuncâsı
 Üzümün envâ'ı rûy-ı nigârı

Böyle bağ bahçeli tutar kendini
 Karaya deryâya atar kendini
 Günde bir âşıkâ satar kendini
 Yüklenir gâm yükün hicrân katârı

Bir havz-ı mu'azzam eylemiş îcâd
 Nazîrini ne Âd gördü ne Şeddâd
 Musanna' kasırlar nakşi-i Bihzâd
 Yıldızlı saksılar havzın kenârı

Şikesteliğin çok burc-ı bedende
 Lîk şöhretin var Hind ü Yemen'de
 Sultan Abdülmecid nüfûsü sende
 Uslu dur taşırma bu i'tibârı

Akkâ'nın kontrolünün Osmanlı Devletine geçmesinde başrol elbette Gözlüklü Reşid Paşadadır. Bayburtlu Zihni onu över, kendisinin de onun divan kâtibi olduğunu belirterek şiirini sonlandırır:

Reşid Paşa gibi ferîki zîrâ
 Muhâfız göndermiş hıfz eden Hudâ
 Müdebbirü'l-umûr ferik-i yek-tâ
 Devlet-i aliyye mehâm-güzârı

Getirmemiş mislin bu çarh-ı gerdûn
 Çırâğ-ı himmeti haddinden efzûn
 Birisi ez-cümle bu kalb-i mahzûn
 Kâtib-i dîvân-i Zihnî-i zârı

III. Sinop Destanı

Bayburtlu Zihni'nin tarihi olaylar hakkındaki diğer eseri "Dâsîtân-ı Kazıyye-i Sinob"tur.⁶ 25 dörtlükten ve 11'li heceden oluşan destan koşma şeklindedir. Tarihimizde Sinop Deniz Felaketi adıyla bilinen olay şöyledir: Osmanlı Devleti ile Rusya arasında artan gerilimden dolayı hükümet İstanbul ve Karadeniz'in emniyetini sağlamak için donanmayı üç filoya ayırır ve haftalık karakol göreviyle Karadeniz'e gönderir. Bunlardan biri de Patrona Osman Paşa komutasındaki filodur. 5 Kasım 1843'te İstanbul'dan ayrılan filo fırtına sebebiyle 13 Kasım'da Sinop limanında demirler, uygun havayı bulamadığı için ayrılamaz (Özcan 2008: 46; 56).

Amiral Nahimov komutasındaki Rus filosu ise uzun zamandır Karadeniz'dedir ve Türklere baskın yapmak ve ağır bir darbe vurmaya niyetindedir. Osman Paşa'nın filosunun Sinop'ta demirli olduğunu tespit eder. 29 Kasım'da şiddetli rüzgâr eser ve yağmur yağar. 30 Kasım 1853'te hava sisliyken Amiral Nahimov komutasındaki Rus donanması saat on buçuk civarında Sinop limanına demirler. Patrona Osman Paşa, Nahimov'un teslim olmaları için gönderdiği emri kabul etmeyince savaş başlar (Özcan 2008: 70-71). Osman Paşa'nın elindeki kuvvet ve mühimmat azdır. Askerlerin bazıları denizcilikten anlamayan erlerdir; yaşanan ekonomik sıkıntılardan

⁶ Milli Kütüphane Yz. A 9227'de bu destana yer verilmemiştir.

dolayı askerlerin çoğunun fanilası bile yoktur; tayınları da peksimet, zeytin ve pilavdır. İşte bu şartlarda savaş başlar, iki buçuk saat kadar süren savaşta Türk gemileri batar, limanı koruyan bataryalardan biri hariç hepsi yok edilir (Karal 1994: 235).

Zihni'nin şiiri ne zaman kaleme aldığını söylemek zordur. Fakat Sinop Deniz Felaketi yaşandığında Erzincan'dan Trabzon'a gelmiştir ve Ünye müdürüdür, daha sonra Burdur-Karaağaç-Göhlisar, Sürmene, Hopa gibi birçok yerin kaza müdürlüklerini yapmıştır (Sakaoğlu 1988: 19; Taşkesenlioğlu 2015: 642-644). Hayatı boyunca kanunsuzlukları, haksızlıkları kaleme alan ve devleti yönetemeyen memurları hicveden Bayburtlu Zihni tıpkı Hart Destanı'nda olduğu gibi Sinop felaketini mısralara dökerken savaşı bir kahramanlık örneği olarak anlatır, yaşanan trajediyi ruhunda hissederek, okuyucuya da hissettirir. Şair Ruslara kızgındır, bunu da onları ahlaksız bir kadına benzeterek şiirine başlar:

Rus filosu Sinop baskınında iki ve üç ambarlı altı kalyon, iki firkateyn ile üç vapur kullanmıştır. Sinop'ta demirli olan Türk donanmasında ise yedi firkateyn, iki korvet ve iki vapur bulunmaktadır. İki donanma gemi bakımından birbirleriyle eşit olmadıkları gibi top bakımından da kuvvet dengesi Rusların lehinedir (Özcan 2008: 67-70). Zihni, Rus filosunu oluşturan gemileri sayar ve bunların top atışını şöyle anlatır:

Birkaç kabak üçer alabandalı⁷
Yanaştı Sinob'u bulunca hâlî
Yağdırdı gülleyi yağmur misâli
Burc-ı bedenleri hâkisâr oldu

Savaş sadece iki filo arasında olmamıştır. Ruslar Türk filosunu batırdıktan sonra toplarını Sinop'un Müslüman mahallesine çevirirler. Yedi mescit, iki mektep, Müslümanlara ait 259 ev ile 224 dükkân yanar. Hıristiyanların ise 50 dükkânı ve 40-50 civarında evi yanmıştır (Özcan 2008: 84).

Bir hâne koymadı yıkıp yakmadı
Bizim donanmanın sesi çıkmadı
Hüseyin Paşa kaçtı dönüp bakmadı
Sabî sıbyân işi âh ü zâr oldu

Makas salkım tob ü tüfenk ü dâne
Göz açtırmaz oldu sabî sıbyâne
Uykudaydı takım ile tersâne
El ovuşturmamaklık ihtiyâr oldu

⁷ Şiir, Sakaoğlu 1988: 128-131'den alınmıştır.

Savaş sırasında Osman Paşa ile birlikte bazı subaylar ve 125 er Ruslara esir düşer, fakat bu arada Türk askeri de Rus gemilerinin bir kaçını kullanılamaz hale getirir. Savaşta Türk filosundaki 2989 kişiden 958'i kurtulmuş, 2000'e yakını ölmüştür (Özcan 2008: 71; 80; 83). Şair bu durumu şöyle anlatır:

Buna Osmân Paşa bî-çârelendi
Beylik donanmamız sâd-pârelendi
Kimi şehîd oldu kimi yârelendi
Kıyametten eser bedîdâr oldu

Osmân Paşa esîr oldu tutuldu
Hüseyin Paşa firârlara katıldı
Bizim donanmadan çok tob atıldı
Moskof'un başına cihân dâr oldu

Osman Paşa komutasındaki Türk filosunda Hüseyin Paşa da riyale (tümgeneral)'dir (Özcan 2008: 55). Onun ne kadar bu savaşta yararlık gösterdiğini tarihi kayıtlarda tespit edilememiştir. Fakat Zihni onun savaştaki konumunu şöyle destanlaştırır:

Bozc'adalı Hüseyin Paşa arslanı
Evvela düşmândan o döktü kanı
Bahriyye askeri geri kalanı
Küffâra bâ'is-i rahne-dâr oldu

Savaş sırasında Rus filosundan bazı gemiler yalnızca yara almıştır. Fakat Zihni burada belki de halktaki moral bozukluğunu gidermek için hem onların gemilerinin batırıldığını söyler hem de başlangıçta ahlaksız bir kadına benzettiği Rusları burada da bu defa da edepsizlikle suçlar.

İki üç gemisin harâb ettiler
Kırıp yıkıp gark-ı yebâb ettiler
Rus'un haksızlığın hesâb ettiler
Sinob üzre zulmü bî-şümâr oldu

Edebsizliğinden bastı limânı
Bir kimse münâsib görmedi anı
Şürûtun hilâfı kânûn-ı sâni
Düvelce desîse i'tibâr oldu

Sinop baskını öncesinde Anadolu'da ve Rumeli'de Ruslarla savaş sürmektedir. Müşir Selim Paşa komutasındaki Batum Ordusu 24 Ekim 1853'te Şektevil (St. Nikola)'i ele geçirir (Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi 1978: 458; Mehmed Süreyya 1996: 1490-1491). Şair ordunun bu hezimetine rağmen diğer cephelerdeki başarıları anlatarak halka ümit aşılar:

Bundan sonra neler oldu olmada
 Abdülmecid intikâmın almada
 Tiflis miflis Kırım ele gelmede
 Petropol'e kadar ihtiyâr oldu

 Batum ordusunda Selîm Paşadır
 Destinde kılınca kanlar işedir
 Büyük Tiflis ile Derbend kuşadır
 Teshîrine tevfiik müsteşâr oldu

Zihni 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Osmanlı Devletinin uğradığı hezimetini de hatırlatır, o dönemdeki kışım bittiğini, devlette düzelme başladığını vurgular.

Bildin mi Devlet-i Âl-i Osmân'ı
 Husûsen ikbâl-i şâh-ı devrânı
 Kırk dört senesi mi sandım cihânı
 O şitâlar gitti nev-bahâr oldu

Türk ordusu yalnız Karadeniz'de değil Tuna kıyılarında da Ruslarla çarpışmaktadır. Bu sırada İsmail Paşa Çatana ve Tuna Muharebelerinde büyük yiğitlik gösterir ve Ruslara galip gelir (5 Ocak 1854). Kalafat Zaferi denilen bu savaş da destanda yer bulur (Sakaoğlu 1988: 28-29; Mehmed Süreyya 1996: 830-831).

Kahramân-şecâ'at İsmâ'il Paşa
 Cengini melekler kıldı temâşâ
 Kalafat şehrini yaktı ateşe
 Zâloğlu Rüstem'le kafâdâr oldu

Ruslar Türk gemilerini ve Sinop'u yok etmek için humbara kullanmışlardır. Bu da yangınlara yol açmıştır. Gemilerden denize düşen askerlerin üzerine yağlı paçavraları yakıp atarak askerlerimizin bir kısmını da böyle şehit etmişlerdir. Ayrıca denize düşen Türk askerlerine kancalar, balyozlar savurarak, top ateşi açarak büyük bir vahşet sergilemişlerdir (Özcan 2008: 72; 77). Zihni bu olayları her birinden gözyaşı dökülen şu mısralarla dile getirir:

Sinob'a gözyaşı döktü felekler
 Yerde beşer gökyüzünde melekler
 Dağlarda çelenkler suda semekler
 Düştü te'essüfe dil-fiğâr oldu

Hayıf Sinob aralıkta ezildi
 Her âh arşı çıktı levhe yazıldı
 Arsa-i hikmetten kazâ çözüldü
 Şeh-bâz-ı kadere bî-şikâr oldu

Yağlı paçavradan hâneler yandı
 Kız gelin feryâdı arşa dayandı
 Kubbe-i âsumân âh'e boyandı
 Felekler melekler bî-karâr oldu

Sinop kaymakamı Hüseyin Paşa atını hazırlatıp kaçınca halk da şehri terk eder. Bu durum hem Sinop'taki yangında Müslümanların ölmesine (5 kişi) hem de ev ve işyerlerinin daha fazla zarar görmesine yol açar. Uzak yerlere göç edenler ise yolda soğuk ve açlıktan ölürlere (Özcan 2008: 84-85; 102). Zihni iyi bir mizah ustasıdır. Fakat bu durumun mizahi bir yönünün olmadığını düşünmüş olmalı ki kaymakamı ve kadıyı aşağılar, halkın trajedisine de ortak olur.

Kâ'im-makâm Hüseyin Paşa suhtesi
 O suhte bozması vezir suhtesi
 Meğer eğer tutmaz imiş tahtası
 Firârlıktan tekâ'üdlük kâr oldu

Ahâlisi aman dedi n'idersin
 Bizi kime ısmarlayıp gidersin
 Vezîr-i şân mıdır firâr edersin
 Dinlemedi bunca âh ü zâr oldu

Kâdısı Boyvât'ta aldı soluğu
 Hüseyin Paşa çok sürdü bölüğü
 Tob ağzına verdi çoluk çocuğu
 Her biri âzim-i ber-diyâr oldu

Kaymakam ile kadı'nın terk ettiği Sinop halkı, elbette kendisine değer vermiş önceki yöneticilerini anacaktır. Zihni halkın ağzından eski (Canik) Sinop mutasarrıfı Tufan Paşa'nın devlet adamlığını öven şu cümleleri söyler:

Tufân Paşa Hazretleri zamânı
Sinob'un ki ma'mûr idi her yanı
Ahâlisi candan severdi anı
Bozuldu riştesi hôr u zâr oldu

İşittik çoğundan n'olaydı derler
Anda Tufân Paşa olaydı derler
Kâfirden intikâm alaydı derler
Ahâli kâffeten târ u mâr oldu

Samsun da bellidir metânetinden
Dîn ü devlete sadâkatinden
Terk-i hâb u rahât bu gayretinden
Zir ile bâlâda nûmudâr oldu

Bu olaydan sonra Hüseyin Paşa görevinden azledilir, yerine Filibe kaymakamı Adil Paşa atanır (Özcan 2008: 102). Bayburtlu Zihni destanı kaymakam atandıktan sonra yazmış olmalı ki İsmail Adil Paşa'nın gelişinin şehirde yarattığı havayı da şiirinde dile getirir:

Âdil Paşa geldi mîr-i mirândan
Hassiyet-i ismi söylenir candan
Adâlet merhâmet me'mûldur andan
Sinob'a başkaca iftihâr oldu

Zihnî dâsîtânın buldu nihâyet
Kalemimde nedir bilmem bu hâlet
Sinob'un başına koptu kıyâmet
Âsâr-ı hâdis-i rûzigâr oldu

Sonuç

Türk halk şiirindeki destan şekli ve türü ile çok sayıda şiir yazıldı/söylendi. Bunların arasında Bayburtlu Zihni'ye ait olanlarda şiire mahsus lirizmden de taviz verilmeden tarihi olayların daha gerçekçi yansıtıldığı görülmektedir. Bunun sebepleri olarak şunları söyleyebiliriz:

Zihni, Osmanlı Devletinde gerilemenin kendini iyiden iyiye hissettirdiği bir dönemde yaşamıştır. Devletin çöküşünü yavaşlatmak için büyük çaplı reformlar yapılmakta -kıyafet nizamnamesi, Yeniçeriliğin lağvı ve Asakir-i Mahsure-yi Muhammediye'nin kurulması, Tanzimat Fermanı-, aynı zamanda birçok ülkeyle savaşlar da devam etmektedir. Zihni iyi eğitim almış, ülkesinin içinde bulunduğu şartlara duyarlı bir şairdir. Toplumsal konulara duyarlılığı bir vazife edinmiş ve muhtemelen bunu da o dönemin şartlarında sanat için bir zorunluluk olarak görmüştür.

Zihni'nin bir devlet memuru olması -kâtiplik ve kaza müdürlüğü-, vali, vezir, donanma komutanı gibi kişilere yakınlığı hem olaylara vakıf olmasını hem de ayrıntılarına ulaşmasını sağlamıştır. Bu da şiirlerinde tarihi gerçekleri -birçok şairden farklı olarak- daha fazla merkeze yerleştirmesine yol açmış olmalı.

Bayburtlu Zihni, aynı zamanda bir şairdir. Şiirler yoluyla halkın üzüntü, sevinç, heyecan ve düşüncelerine tercüman olma fırsatı bulmuştur. Hele de tarihi olayları ele alarak onları ve kahramanlarını destanlaştırmış, kendisine de yüzlerce yıl unutulmayacak bir şöhret kazandırmıştır.

Bir şairin/yazarın görevi elbette tarihe belge bırakmak değildir. Her zaman olmasa da bir şairin/yazarın eserini çevre ve sosyal şartlar şekillendirebilir. Bu durum edebi metinleri tarih biliminin birincil kaynağı yapmaz. Fakat bu tür eserlere özellikle kültür tarihi açısından değer vermek zorunluluğu da açıktır.

Kaynakça

- BABA, Mustafa Okan (2009), *Bayburtlu Zihni*, İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Bayburtlu Zihni, *Sergüzeştname*, Milli Kütüphane Yz. A 9227.
- DÜZGÜN, Dilaver, “Zihnî, Bayburtlu (d.1212/1797-ö.1276/1859)”, <http://www.turkedebiyatilisimleri-sozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=653/04.02.2017>.
- ERBAY, Nazire (2014), *Bayburtlu Zihnî Divânı (İnceleme-Metin)*, Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri (1950), *Bayburtlu Zihnî*, İstanbul: Bayburt Kültür ve Yardım Cemiyeti Yay.
- KARAL, Enver Ziya (1994), *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, V. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mehmed Süreyya (1996), *Sicill-i Osmanî*, C:1-5, Yayına Aktaran: Nuri Akbayar; Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ÖZCAN, Besim (2008), *Sinop Deniz Felaketi*, İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.
- ÖZGER, Yunus (2004), “Bayburtlu Şair Zihnî'nin Ölümü ve Tereke Defteri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (26), 211-225.
- SAKAOĞLU, Saim (1988), *Bayburtlu Zihnî*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- TAŞKESENLİOĞLU, M. Yasin (2014), “Bayburtlu Zihnî Sergüzeştnamesinin Tarihi Niteliği Hakkında Bazı Tedkikler”, *Tarihi ve Kültürü ile XIX. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu*, Bayburt, 28-30 Mayıs 2014, hzl. Selcan Koçaslan, M. Yasin Taşkesenlioğlu, Kürşad Kara, Ankara, 2015, 633-652.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi* (1978), III. Cilt, 5. Kısım, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- ÜNALAN, Özlem (2013), *Bayburt'taki Ziyaret Yerleri ve Buna Bağlı İnanışlar*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.